

Naslov clanka/article:

RAZVOJ NACISTIČNIH KONCENTRACIJSKIH TABORIŠČ IN SLOVENSKI TABORIŠČNIKI

THE DEVELOPMENT OF THE NAZI CONCENTRATION CAMPS AND THE SLOVENIAN PRISONERS

Avtor/ Author:

Dr. Monika Kokalj Kočevar

DOI

CC licenca

Priznanje avtorstva-Nekomercialno-Brez predelav

Zgodovina št. 1/2025, letnik 33

ISSN 1318-1416

Izdal in založil: Zavod Republike Slovenije za šolstvo
Kraj in leto izdaje: Ljubljana, 2025

Spletna stran revije:

<https://www.zrss.si/strokovne-revije/zgodovina-v-soli/>

Dr. Monika Kokalj Kočever, Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije

RAZVOJ NACISTIČNIH KONCENTRACIJSKIH TABORIŠČ IN SLOVENSKI TABORIŠČNIKI

Dr. Monika Kokalj Kočever,
National Museum of Contemporary History of Slovenia

THE DEVELOPMENT OF THE NAZI CONCENTRATION CAMPS AND THE SLOVENIAN PRISONERS

IZVLEČEK

Avtorica v članku prikaže razvoj sistema nacističnih koncentracijskih taborišč in predstavi njihovo organizacijo. V nadaljevanju umesti slovenske taboriščnike v nacističnih koncentracijskih taboriščih in jih prikaže v različnih statističnih sklopih. Prve oblike koncentracijskih taborišč in tudi uporabe izraza so iz časa anglo-burske vojne v letih 1899–1902. O podobnostih s poznejšimi koncentracijskimi taborišči poročajo tudi vojni ujetniki v prvi svetovni vojni. Razvoj nacističnih koncentracijskih taborišč lahko razdelimo na dve obdobji – od leta 1933 do 1939 in od začetka druge svetovne vojne v Evropi do leta 1945. V prvem obdobju koncentracijska taborišča predstavljajo kraje brutalnosti, a so po večini delovala le krajši čas in smrtnost ni bila visoka. Drugo obdobje zaznamujejo nasilje, suženjsko delo in sistematično uničevanje. Slovenskih taboriščnikov je bilo v različnih koncentracijskih taboriščih štirih okupacijskih sistemov okoli 60.000. Približno ena tretjina, nekaj več kot 21.000, jih je bilo v nacističnih koncentracijskih taboriščih; od teh jih je ena tretjina umrla.

Ključne besede: koncentracijska taborišča, druga svetovna vojna, Tretji rajh, slovenski taboriščniki, suženjsko delo

ABSTRACT

In the article, the author first presents the development of the Nazi concentration camp system and its organization. Then, she focuses on the Slovenian prisoners in the Nazi concentration camps and places them in different statistical groups. The first forms of concentration camps as well as the first use of the term appear during the Anglo-Boer War in the period 1899–1902. The similarities with the later concentration camps are also reported by the First World War prisoners. The development of the Nazi concentration camps can be divided into two periods: from 1933 to 1939 and from the beginning of World War II in Europe to the year 1945. In the first period, concentration camps represent a place of brutality; however, for the most part, they were in operation only a short time and had low mortality. The second period is marked by violence, slave work and systematic destruction. The number of the Slovenian concentration camp prisoners across different concentration camps within the four occupation systems was around 60,000. About one third, i.e. a little over 21,000, were in the Nazi concentration camps; one third of these died.

Keywords: concentration camps, World War II, Third Reich, Slovenian concentration camp prisoners, slave work

UVOD

»Že kmalu po končani vojni se mi je nudila prilika za obisk Nemčije in taborišča Dachau, pa sem vabilo odklonil. Ugodna prilika me ni zvalila, me ni navdušila. Zakaj tedaj so bili še vse preveč sveži spomini, vse preveč so mi lebdele pred očmi strahotne podobe in slike iz preteklosti, vonj po sežganih človeških kosteh je bil še dušec in izbuljene hladne in steklene oči mnogih tovarišev, ki so bili v zadnjih vzdihljajih ali pa so ležali kot drva pred barakami, so prav tako kot pred leti nemo in izpito zrlle vame. Resnično: prividi prestanega trpljenja, nasilja, nemoči, žalosti, obupa, lakote, hiranja in umiranja so bili še tako blizu, tako živi, da me je že misel na vso prestano bolela, stiskalo me je v srcu.« (Ajdič, 1961, str. 547)

Tako je zapisal nekdanji taboriščnik Bojan Ajdič, ko si še šestnajst let po koncu vojne ni mogel predstavljati, da bi zopet vstopil v taborišče Dachau, kjer je prestopal najhujše grozote. Podobno je razmišljalo tudi mnogo drugih taboriščnikov.

IZVORI KONCENTRACIJSKIH TABORIŠČ

Vzpostavitev prvih nacističnih koncentracijskih taborišč sega v leto 1933, elementi sistema pa segajo nazaj v širše bolj oddaljene zgodovinske politike, ki so vsebovale nadzor nad velikimi množicami, različne načine ravnanja z ujetniki, izkušnje z internacijami nezaželenih družbenih skupin in drugimi vsebinami, ki jih srečamo pri oblikovanju koncentracijskih taborišč v 20. stoletju. Izraz izvira iz časov, ko so Britanci ustanovili »koncentracijska taborišča« v času druge južnoafriške ali anglo-burske vojne v letih 1899–1902.

Koncentracijska taborišča v začetnih tridesetih letih v Nemčiji, ki jih je najprej vodil SA-jurišni oddelek v okviru nacistične stranke NSDAP, nato pa SS, so služila kot orodje za zatiranje političnih nasprotnikov, zlasti komunistov, socialistov in drugih režimu nenaklonjenih skupin in posameznikov. S širitvijo nacističnega vpliva in z začetkom druge svetovne vojne pa se je sistem koncentracijskih taborišč hitro razširil po okupirani Evropi. Na ozemljih, ki jih je zasedla nemška vojska, so nacisti izvajali obsežne politične in rasne represije ter množične deportacije, pri čemer so številne žrtve končale v koncentracijskih taboriščih. Slovenski taboriščniki so bili z ozemelj nekdanje Dravske banovine deportirani v nacistična koncentracijska taborišča že od poletja 1941 in tako vključeni v okupacijski sistem nacistične raznarodovalne politike in nasilja.

USTANAVLJANJE NACISTIČNIH KONCENTRACIJSKIH TABORIŠČ

Razvoj nacističnih koncentracijskih taborišč lahko razdelimo na dve ključni obdobji. Prvo obdobje zajema leta od 1933 do 1939, ko so bila taborišča predvsem kraji brutalnosti, poniževanja in mučenja, ki so lahko vodili tudi v smrt, vendar je večina internirancev preživela. V tem času je bilo ustanovljenih

približno sedemdeset taborišč, a so številna med njimi delovala le kratek čas (Wachsmann, 2015). Koncentracijsko taborišče Dachau, ustanovljeno leta 1933 kot prvo stalno koncentracijsko taborišče, je postalo vzorčni model za organizacijo in delovanje kasnejših taborišč. Že leta 1936 so nacisti zgradili večje in bolj sistematizirano taborišče Sachsenhausen, ki je nadomestilo manjše taborišče Columbia-Haus v Berlinu. Leto dni pozneje, leta 1937, je bilo odprto tudi koncentracijsko taborišče Buchenwald, ki je prevzelo vlogo starejših taborišč Sachsenburg in Lichtenburg. Leta 1938 so odprli taborišče Mauthausen v bližini Linza v Avstriji ter KL Flossenbürg na Bavarskem. Naslednje leto je severno od Berlina začelo delovati tudi koncentracijsko taborišče Ravensbrück, namenjeno predvsem ženskam. Do septembra 1939 je največje med takrat obstoječimi taborišči, KL Sachsenhausen, štel približno 6500 internirancev. Po uradnih podatkih je bilo v tem začetnem obdobju zaprtih okoli 100.000 ljudi (Wachsmann, 2015).

Medtem ko so bila najzgodnejša taborišča v stavbah, prvotno namenjenih najrazličnejšim funkcijam, npr. delavnicam, zaporom, so imela nova taborišča več skupnih značilnosti: bila so zasnovana zelo prostorno, tako je na primer KL Sachsenhausen obsegal skoraj osemdeset hektarjev, KL Buchenwald več kot 100 hektarjev zemlje. Postavitev je bila na splošno pravokotna, po vzoru Dachaua; vsa koncentracijska taborišča so imela barake, obdane z visoko ograjo iz bodeče žice, stražne stolpe in jarke. Na podobnost s taborišči za vojne ujetnike iz prve svetovne vojne so opozarjali tudi jetniki.

KL Dachau, maj 1945
Hrani Muzej novejšje in sodobne
zgodovine Slovenije.

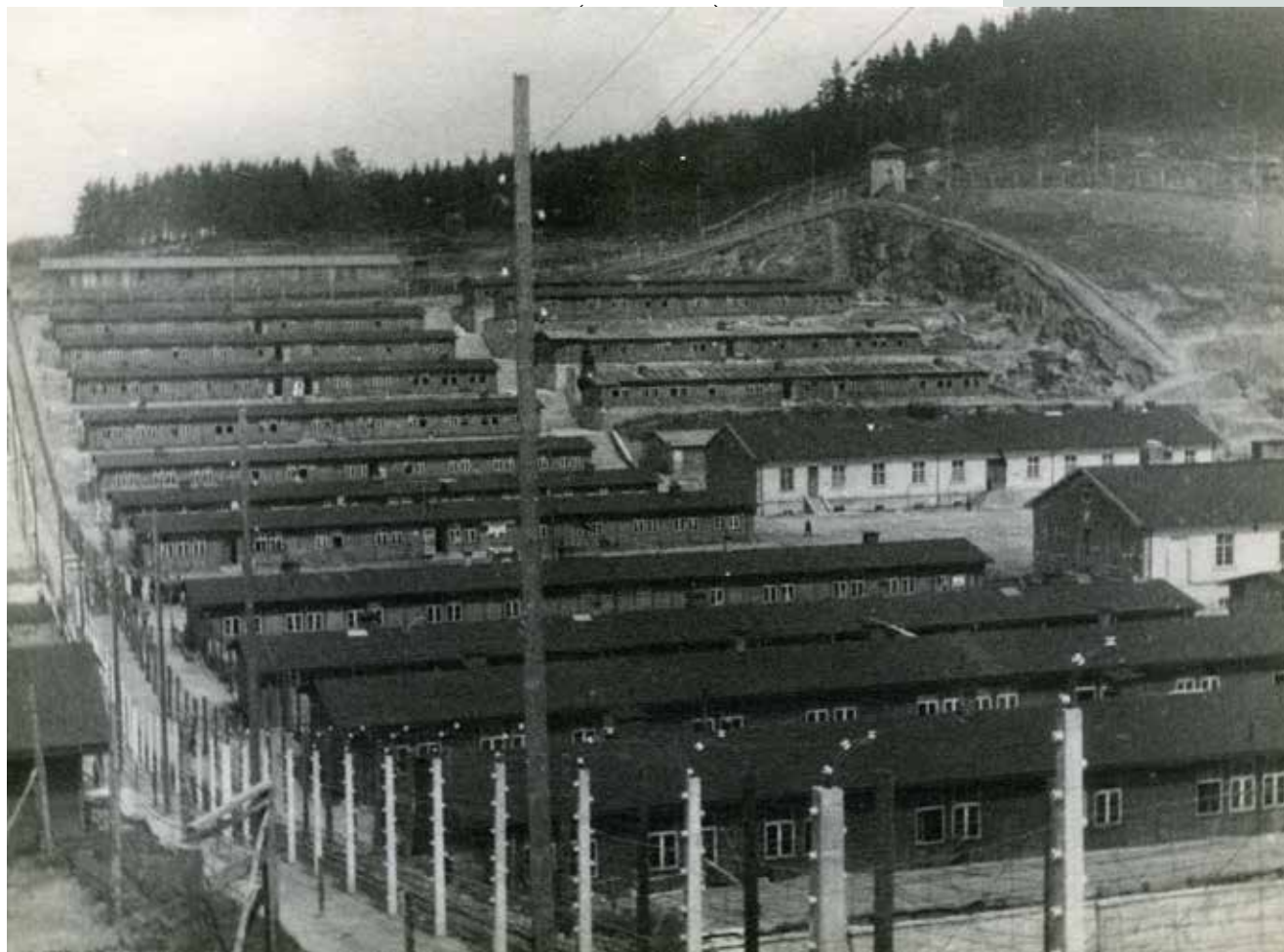
Z začetkom druge svetovne vojne pa se je obseg represije, nasilja in sistematičnega uničevanja močno zaostрил in razširil po okupirani Evropi. Sistem koncentracijskih taborišč se je dodatno preoblikoval, nacistični režim pa je občutno razširil mrežo koncentracijskih taborišč.

Državni vodja SS in šef nemške policije Heinrich Himmler je imel poleg svojega štaba na voljo še Glavni državni varnostni urad (RSHA), kjer je bila združena varnostna služba in tajna državna policija. Na čelu tega urada je bil najprej šef varnostne policije in varnostne službe višji skupinski vodja SS Reinhard Heydrich, po njegovi smrti 1942 pa od januarja 1943 do aprila 1945 višji skupinski vodja SS in policije Ernst Kaltenbrunner.

Organizacija in upravljanje taborišč sta bila natančno strukturirana: poveljniki taborišč so odgovarjali Inšpektoratu za koncentracijska taborišča (Inspektion der Konzentrationslager – IKL), ki je bil neposredno podrejen poveljniku SS in policije Heinrichu Himmlerju. Prvi inšpektor nacističnih koncentracijskih taborišč (IKL) je bil general SS Theodor Eicke, ki je oblikoval organizacijski in ideološki okvir. Leta 1939 ga je na tem položaju nasledil SS-generalmajor Richard Glücks, ki je nadaljeval s centralizacijo in racionalizacijo sistema taborišč (Wachsmann, 2015). Pomembna institucionalna sprememba je nastopila tudi z uvedbo novih določil o varnostnem priporu (*Schutzhaft*) januarja 1938. Z njimi je Gestapo – tajna državna policija – postal edina pooblaščen ustanova za pošiljanje ljudi v koncentracijska taborišča po vsej Nemčiji.

Reinhard Heydrich je z odredbo leta 1941 opredelil koncentracijska taborišča, in sicer je oznaka *Lagerstufe I*, stopnja I, predstavljala taborišča za manj obremenjene pripornike in pogojno zmožne poboljšanja. Sem sta spadala KL Dachau in KL Sachsenhausen. Taborišče z oznako *Lagerstufe Ia* je bilo predvideno za ugledne politike oz. osebe, ki so bile posebno starejše in za delo sposobne, ti naj bi delali v vrtu v KL Dachau. V taboriščih *Lagerstufe II*, stopnja II, so bili močno obremenjeni taboriščniki, čeprav še vzgojljivi in sposobni izboljšanja. Sem so spadali KL Buchenwald, Flossenbürg, Neuengamme in takrat v izgradnji KL Auschwitz II (Birkenau), Gross Rosen, Natzweiler in Stuthof. Najvišjo stopnjo, *Lagerstufe III*, stopnja III, sta dobila koncentracijsko taborišče Mauthausen in njegovo zunanje taborišče Gusen, in sicer za močno obremenjene pripornike in hkrati kriminalno že prej kaznovane in asocialne, komaj še vzgojljive (Maršalek, 2006).

Deportacijo v koncentracijsko taborišče se je obravnavalo v uradu Gestapa pri poveljniku varnostne policije in varnostne službe referat IVC. Ta je moral svoje delo koordinirati z referatom IV C2 pri RSHA, ki je določil stopnjo koncentracijskega taborišča, kamor bo bodoči taboriščnik deportiran. Ko je bilo zasliševanje končano, je uradnik napravil poročilo in ga s celotnim aktom predložil vodji referata IVC, ta je potem predlagal stopnjo koncentracijskega taborišča – I. II. ali III. Svoje mnenje je dodal še vodja referata IV pri RSHA v Berlinu, ki je sprejel končno odločitev. Referat za koncentracijska taborišča je vodil svojo kartoteko. Prepis zaslišanja je bil poslan s celotnim aktom v RSHA in ta ga je poslal taboriščni upravi. Ta je morala vsake tri mesece poročati o vedenju taboriščnika, nakar je RSHA znova odločal o njegovi usodi (Šinkovec, 1995).

Leta 1942 so koncentracijska taborišča postala del nacističnega vojnega gospodarstva. V ta namen so Inšpektorat priključili novoustanovljenemu Glavnemu uradu SS za gospodarstvo in upravljanje (SS-Wirtschafts- und Verwaltungshauptamt – WVHA). Njegov vodja, SS-generalporočnik Oswald Pohl, je imel osrednjo vlogo pri povezovanju prisilnega dela s potrebami nacističnega gospodarstva. Znotraj WVHA je skupina D, pristojna za koncentracijska taborišča, izdajala centralizirana navodila za njihovo delovanje, s čimer se je še okrepil nadzor nad celotnim sistemom (Wachsmann, 2015). Ta reorganizacija je pomenila nadaljnjo institucionalizacijo množične prisilne delovne sile in povečanje izkoriščanja zapornikov v korist vojne proizvodnje Tretjega rajha (Muser, 1971).

Aprila 1938 je bil v Berlinu ustanovljen koncern *Deutsche Erd- und Steinwerke GmbH* (DEST), ki je pozneje predstavljal enega izmed ključnih gospodarskih projektov SS (Filipič, 1998). Taboriščniki, ki so jih prisilno vključili v delo, so bili pod nadzorom Glavnega državnega varnostnega urada (RSHA), kar je še dodatno poudarjalo prepletenost represivnih in gospodarskih struktur nacističnega režima.

V koncentracijskih taboriščih so bili zaprti vključeni v prisilno delo, vojno gospodarstvo pa je v povezavi s koncentracijskimi taborišči postalo pomembno po letu 1942, ko so nemške delavce množično vpoklicevali v nemško vojsko.

KL Flossenbürg po koncu vojne, 1945
Hrani Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije.

Ko se je vojna razširila, so bila nova taborišča vzpostavljena predvsem na vzhodu Evrope. Na Poljskem so v Stutthofu blizu Danziga (danes Gdansk) postavili prvo nacistično taborišče zunaj nemškega rajha. Novembra 1941 je bilo spremenjeno v koncentracijsko taborišče, kjer so sovjetski ujetniki gradili nemška naselja v zahodni Prusiji. Več taborišč se je razvilo tudi iz obstoječih taborišč za vojne ujetnike. Majdanek, ki je bil ustanovljen oktobra 1941 kot taborišče za sovjetske ujetnike, se je najprej imenoval »taborišče za ujetnike Waffen-SS Lublin«, vendar je bil dejansko koncentracijsko taborišče, od začetka podrejen IKL, čeprav ga je upravljal SS v Krakovu, jetniki pa so ga poimenovali Majdanek. Vaivara v Estoniji je bil septembra 1943 razglašen za koncentracijsko taborišče in je imel že v kratkem enajst zunanjih taborišč (Wachsmann, 2015).

Posamezna koncentracijska taborišča so se med seboj sicer večkrat precej razlikovala. Zlasti zunanja taborišča koncentracijskih taborišč so pogosto delovala kot delovna taborišča, pri čemer so se razmere in možnosti preživetja v njih močno razlikovale. Tudi geti, prisilna delovna taborišča, delovno vzgojna taborišča, policijska taborišča, taborišča za civilno internacijo in taborišča za vojne ujetnike so večkrat kazali značilnosti koncentracijskih taborišč – tako po funkciji kot tudi po brutalnih pogojih bivanja. Nekateri geti, prisilna delovna taborišča in druga prej omenjena taborišča so sčasoma prerasla v koncentracijska taborišča, kar kaže na dinamičnost in prepletenost nacističnega taboriščnega sistema.

Množično uničevanje je postalo dodatna funkcija taborišč, a le 3 od 24 glavnih taborišč (Auschwitz, Majdanek, Mauthausen) so do jeseni 1942 dobila plinske celice. Auschwitz in Majdanek sta združevala funkcije taborišča za vojne ujetnike, prisilnega delovnega taborišča ter koncentracijskega in uničevalnega taborišča. Judi v prvih letih niso bili glavna kategorija zapornikov. Novembrski pogrom 1938 je povzročil prvo obsežnejše množično pridržanje Judov samo iz rasnih razlogov. Nacistična politika je postopoma prešla iz represije in prisilnega dela v načrtno množično uničevanje. Ta preobrat je bil dokončno potrjen z začetkom izvajanja t. i. »končne rešitve judovskega vprašanja« (nem. *Endlösung der Judenfrage*), ki je pomenila sistematično iztrebljanje evropskih Judov.

Prelomnico je predstavljala konferenca o koordinaciji nacistične končne rešitve judovskega vprašanja v berlinskem predmestju ob jezeru Wannsee. Vodilni nacističnega režima so se 20. januarja 1942 zedinili, da se evropske Jude koncentrirajo na vzhodu in tam uniči. V tem kontekstu so nastala t. i. uničevalna taborišča oziroma taborišča smrti (Vernichtungslager), med katerimi so najbolj znana Treblinka, Sobibór, Belzec, Majdanek in Chelmno. Ti centri so bili zasnovani izključno za množično pobijanje, večinoma z uporabo plinskih celic. V njih je življenje izgubilo več milijonov ljudi – predvsem Judov, pa tudi Romov, sovjetskih vojnih ujetnikov in drugih skupin, ki so jih nacisti označili za »nezaželene« (Wachsmann, 2015).

Množične deportacije Judov v Auschwitz so se začele že marca 1942; več kot 60.000 Judov je bilo deportiranih julija in avgusta 1942 iz Francije, Poljske, Nizozemske, Belgije in Slovaške. Pri sistematični množični deportaciji v koncentracijska taborišča, posebej v KL Auschwitz, ki je igral osrednjo vlogo v holokavstu, so

bila tranzitna taborišča zbirališča evropskih Judov na poti v smrt. V Westerborku na Nizozemskem je bilo med julijem 1942 in septembrom 1944 tam nastanjenih 100.657 Judov. Na zasedenem območju Francije v Drancyju so kompleks stavb v severovzhodnem predmestju Pariza, ki so jih najprej uporabljale oblasti kot policijsko vojašnico, spremenili v glavno tranzitno taborišče za deportacijo Judov (Wachsmann, 2015). Iz zahodne in osrednje Evrope so po večini deportirali Jude v Auschwitz, pa tudi v Majdanek, medtem ko so v taborišča smrti pod vodstvom Odila Globocnika in njegovega osebja, ki je do sredine leta 1941 že sodelovalo v evtanazijskem programu, prišli predvsem Judi iz zasedene Generalne uprave.

Treblinka, Sobibor, Belzec in Chelmno so bili izključno uničevalni centri, ki niso bili, za razliko od drugih koncentracijskih taborišč, pod nadzorom Inšpektorata za koncentracijska taborišča (IKL) oziroma njegovega naslednika Gospodarskega upravnega glavnega urada (WVHA) ampak neposredno pod Odilom Globočnikom, ki je bil nastanjen v Lubinu. Vloga Auschwitza v holokavstu se je kasneje še povečala zaradi zaprtja Chelmina, Belzeca, Treblinke, Sobibora in Majdaneka.

Po nemški zasedbi Madžarske spomladi 1944 je bilo več kot 430.000 Judov poslanih v Auschwitz, kjer so jih skoraj vse že ob prihodu selekcionirali za smrt (Distel, 2009). Do konca vojne je tam umrlo najmanj 1,1 milijona ljudi: med njimi je bilo tudi 960.000 Judov, približno 75.000 nejudovskih Poljakov in 19.000 do 21.000 Sintov in Romov (Walter, 2007).

DELO V KONCENTRACIJSKIH TABORIŠČIH

Delo je v prvi fazi vključevalo gradnjo taboriščnih stavb in instalacij, zasebnih hiš za SS in vojsko, pridobivanje in transport gramoza in peska ter gradnjo cest. Izkoriščali so tudi naravne vire, ob katerih so bila po navadi postavljena koncentracijska taborišča.

Kot pravi Wachsmann (2015), je bila glavna motivacija za ekonomsko dejavnost v koncentracijskih taboriščih ideologija in ne dobiček. Do krize pozimi 1941–1942 je SS dejansko nasprotoval zaposlovanju ujetnikov v oborožitveni proizvodnji. Ko se je nerad strinjal, je vztrajal, da podjetja prenesejo proizvodnjo v taborišča (Gaarbe, 2021). Toda nemška podjetja, ki sta jih podpirala Ministrstvo za oborožitev in Wehrmacht, so zavrnila premestitev v taborišča zaradi višjih stroškov. Namesto tega so bila zunanja taborišča ustanovljena pri tovarnah orožja. Septembra 1942 je le 1500 od 110.000 zapornikov delalo v proizvodnji orožja, in 5000 v gradbenih projektih za oborožitveno industrijo: skupaj manj kot šest odstotkov. Preobrazba je tekom leta 1943 napredovala počasi, leta 1944 pa se je pospešila (Buggeln, 2012).

Tako so npr. taboriščniki v Mauthausnu najprej delali v kamnolomu granita in kot kamnoseki za proizvodnjo gradbenega materiala za nacistične prestižne projekte v Berlinu, Linzu, na Dunaju in v Nürnbergu, avtoceste in za druga koncentracijska taborišča. To je ostala glavna dejavnost Mauthausna do marca 1942, ko je bilo ustanovljeno prvo od številnih zunanjih taborišč za proizvodnjo orožja,

in za izgradnjo tovarne letalskih motorjev v Steyr-Münichholzu. V letu 1943 sta dve veliki podjetji, Steyer-Daimler-Puch in Messerschmitt, predstavili del svojega produkcijskega traku v Mauthausen in Gusen (Kranebitter idr., 2013). Tri zunanja taborišča v Linzu so zagotavljala delavce za gradnjo in vodenje jeklarne Reichswerke Hermann Göring, gradnjo podzemnih bunkerjev in za proizvodnjo rezervoarjev. Od leta 1944 se je začela proizvodnja letal Me-262 (Freund in Perz, 2006). Mauthausen je kmalu pridobil sloves uničevalnega taborišča, tako zaradi svojega dela, pogojev dela in življenja kot tudi kot kraj množičnih usmrtitev. Njegovo zunanje taborišče Gusen II pa je bilo najbolj smrtonosno zunanje taborišče. Konec leta 1941 je imel KL Gusen kakih 1000 taboriščnikov več kot matično taborišče in od takrat naprej je delalo v KL Gusen vedno več taboriščnikov kot v glavnem taborišču (Haunschmied idr., 2007). Gusen pa je bil najbolj smrtonosno zunanje taborišče; od skupno 60.000 ujetnikov jih je umrlo okoli 35.000. Mnogi od tistih, ki so jih poslali v Gusen, so bili izrecno predvideni za »uničenje z delom« v kamnolomu (Freund in Perz, 2007).

Leta 1944 je delo v koncentracijskih taboriščih postalo pomembno za hitro širitev letalske industrije. Maja 1944 so zaporniki v zunanjem taborišču Oranienburg predstavljali 84 odstotkov delovne sile v tovarni Heinkel. V KL Flossenbürg so že februarja 1943 začeli graditi hale za proizvodnjo letal Messerschmitt. V dnevnikih poročilih se je pod skrivnim imenom Kommando 2004 skrivala oznaka za komando, ki je od konca junija 1943 z 211 taboriščniki že delala na produkcijski liniji letal Me-109 (Skriebeleit, 2006).

Od marca 1942 so začele taboriščnice KL Ravensbrück graditi delavnice za firmo Siemens & Halske. Izdelovale so releje, stikala, tuljave in navoje. Do jeseni 1944 je bilo vzpostavljenih 20 delovnih hal in 12 barak (Leo, 2007).

V zadnjem letu vojne je nemška proizvodnja orožja dosegla vrhunec. SS je zaslužnjeval vse več tujcev, avgusta 1944 je število v koncentracijskih taborišč naraslo na 524.286. Do jeseni 1944 je bilo pet šestin od 600.000 ujetnikov ocenjenih kot sposobnih za delo. 15. januarja 1945 je število taboriščnikov doseglo 714.211. Dve tretjini taboriščnikov sta delali v zunanjih taboriščih (Buggeln, 2012).

KONCENTRACIJSKA TABORIŠČA V ŠTEVILKAH

Hans Maršalek (2006), tudi sam taboriščnik KL Mauthausen, sicer poroča o 58-ih matičnih taboriščih ter 968-ih zunanjih taboriščih in navaja tudi podatke Mednarodnega Rdečega križa iz leta 1977, po katerih naj bi bilo na področju Tretjega rajha in zasedenih dežel med drugo svetovno vojno 1226 glavnih taborišč, 1011 zunanjih taborišč in 114 uničevalnih taborišč in taborišč za Jude.

Raziskovalci pa so v zadnjem času dokumentirali obstoj 23 matičnih koncentracijskih taborišč in 1154 zunanjih taborišč. Tako je imel Stuthof 210 zunanjih taborišč, Dachau 152, Buchenwald 136, Gross Rosen 100, Sachsenhausen 85, Neuengamme 83, Flossenbürg 83, Nazweiler 52, Auschwitz 4, Mauthausen 45,

KL Buchenwald, maj 1945
Hrani Muzej novejšje in sodobne
zgodovine Slovenije.

Mittelbau-Dora 39, Ravensbrück 31, Hinzert 29, Vaivara 21, Kauern 17, Riga 16, Herzogenbusch 13, Lublin/Majdanek 6, Plaszow 6, Bergen Belsen 3. Zunanjih taborišč niso imeli Niederhagen/Wewelsburg, Arbeitsdorf, Varšava. Januarja 1945 naj bi še vedno obstajalo 557 zunanjih taborišč (Buggeln, 2012). Zadnje povečanje števila glavnih taborišč je sledilo spomladi in poleti 1943, ko je WVHA prevzel gete, judovska prisilna delovna taborišča in gestapovski zapor v Varšavi ter jih spremenil v koncentracijska taborišča Riga, Kaunas, Vaivara, Plaszów in Varšava (Tuchel, 1994).

Večja koncentracijska taborišča, KL Buchenwald, Mauthausen in Dachau, so imela skupaj z zunanjimi taborišči v vsem času obstoja skupno tudi do 250.000 taboriščnikov. V posameznem taborišču je bilo do nekaj 10.000 taboriščnikov.

Število taboriščnikov v koncentracijskih taboriščih pa se je zelo spreminjalo. 1. septembra 1939 je bilo v koncentracijskih taboriščih 21.400 jetnikov, pozno septembra 1942 jih je bilo še vedno 110.000 (Buggeln, 2012). Sledila je hitra širitev, pri čemer je bilo januarja 1945 skupno število taboriščnikov v koncentracijskih taboriščih 714.211, od tega 202.674 žensk (Wachsmann, 2015). Ozko definiran sistem koncentracijskih taborišč je postal tako zapleten, da celo vodstvo SS ni imelo jasne slike. Januarja 1945 je Oswald Pohl, vodja WVHA naštel petnajst glavnih taborišč in 500 zunanjih taborišč (Wachsmann, 2015).

Januarja 1945 je bil največji taboriščni kompleks Buchenwald, kjer je bilo registriranih 97.633 taboriščnikov, takrat je bilo v Auschwitzu 69.752 taboriščnikov. Januarja 1945 je bilo skoraj 560 zunanjih taborišč (Wachsmann, 2015, 464).

Ob začetku vojne je bilo v koncentracijskih taboriščih 11,7 odstotka žensk, večina, 2500, v Ravensbrücku (Wachsmann, 2015). Čeprav je bil KL Ravensbrück žensko taborišče, je bilo aprila 1941 tam in v njegovih zunanjih taboriščih več kot 20.000 moških (Benz in Distel, 2017). Vsaj šestnajst matičnih koncentracijskih taborišč je imelo ločene ženske izpostave; v več kot sto zunanjih taborišč so bile deportirane ženske. Do zadnjega leta vojne je bilo v koncentracijskih taboriščih vse več žensk in vojno gospodarstvo je v prisilno delo vključilo vedno več zapornic. Ženska taboriščna populacija je močno narasla, z 12.500 aprila 1942 na 202.674 do januarja 1945, kar je predstavljalo 28 odstotkov populacije v koncentracijskih taboriščih (Wachsmann, 2015).

Ob premikanju fronte proti koncu vojne so se evakuacijski transporti in marši smrti usmerili proti jugu in zahodu. Z napredovanjem Rdeče armade so se taborišča na vzhodu zapirala, KL Auschwitz se je postopoma praznil. Tako je prišlo v Mauthausen, ki je bilo najjužnejše koncentracijsko taborišče, iz različnih koncentracijskih taborišč od februarja do decembra 1944 okoli 64.000 taboriščnikov, od tega 75 % poljskih, sovjetskih in judovskih (Prenninger, 2022).

Po zbranih podatkih je bilo v različnih nacističnih koncentracijskih taboriščih od leta 1933 do 1945 približno 2,3 milijona moških, žensk in otrok. Skupaj je umrlo več kot 1,7 milijona ljudi: v Auschwitzu vsaj 1,1 milijona, Mauthausnu 90.000, Ravensbrücku do 40.000, Bergen Belsnu okoli 37.000, Dachauu 39.000, Gross Rosen vsaj 40.000, Neuengamme vsaj 43.000, Sachsenhausnu do 40.000 (Wachsmann, 2015).

SLOVENSKI TABORIŠČNIKI

Med drugo svetovno vojno so bili v različnih koncentracijskih taboriščih po Evropi zaprti številni slovenski taboriščniki. Ocene števila deportiranih se gibljejo okoli 60.000. V koncentracijska taborišča so nacistične oblasti pošiljale Slovence v okviru politik represij, tudi proti uporniškim gibanjem, in raznarodovalnih ukrepov. V nacističnih koncentracijskih taboriščih jih je bila približno ena tretjina. Po večini so imeli Slovenci status političnih zapornikov. Od teh jih je od leta 1941 do 1945 izgubilo življenje okoli 7700 (Rendla, 2014).

Slovenski taboriščniki so bili v številnih matičnih koncentracijskih taboriščih in njihovih izpostavah. V koncentracijskem taborišču Mauthausen z zunanjimi taborišči je bilo več kot 4000 slovenskih taboriščnikov, po najnovejših ugotovitvah več kot 7500 v koncentracijskem taborišču Dachau in izpostavah, v Rižarni 3500, več kot 1000 v Buchenwaldu in Flossenbürgu in več sto v številnih drugih. V Auschwitzu je bilo z območja Slovenije po do zdaj zbranih podatkih deportiranih okoli 3000 ljudi, med njimi okoli 350 Judov, vsaj 78 Romov in vsaj en Slovenec jehovec. Za 1723 taboriščnikov je Auschwitz kraj smrti (Kokalj Kočever in Hajdinjak, 2022).

Prvi Slovenci v nacističnih taboriščih so bili koroški Slovenci, pa tudi borci v španskih internacionalnih brigadah, ki so bili zajeti na ozemlju Francije ob okupaciji. Ob preučevanjih se je izkazalo, da so bili med prvimi taboriščniki slovenske narodnosti tudi jehoveve priče, živeči v Avstriji. Slovenske taboriščnike z ozemlja nekdanje Dravske banovine so deportirali v koncentracijska taborišča že od poletja 1941.

Tako je prišla prva skupina v KL Mauthausen že avgusta 1941, prva večja skupina 251-ih jetnikov pa je prišla 24. avgusta 1941 iz zaporov v Mariboru (Filipič, 1998). Že septembra 1941 so sledili jetniki iz Begunj. Transporti v Auschwitz in Dachau so potekali s slovenskega ozemlja od septembra 1941 (Kovač-Zupančič in Ksela, 1982).

Ob kapitulaciji Italije septembra 1943 so bili tisti taboriščniki, ki so še ostali v italijanskih koncentracijskih taboriščih in zaporih, prepeljani v nemška koncentracijska taborišča. Omeniti velja večjo skupino, 875, primorskih Slovencev, ki so bili deportirani po kapitulaciji Italije iz italijanskega koncentracijskega taborišča Cairo Montanotte v koncentracijsko taborišče Mauthausen in nato naslednji dan, 13. oktobra 1943, v KL Gusen. V nekaj mesecih jih je umrlo več kot 200 (Filipič, 1998).

Ženske so bile pretežno poslane v koncentracijsko in uničevalno taborišče Auschwitz in koncentracijsko taborišče Ravensbrück. Prve Slovenke so prišle v KL Ravensbrück že leta 1941. Ko je prišla Mara Čepič 1. novembra 1941 v taborišče, je odkrila štiri Slovenke, ki so že bile v Bloku 5. V KL Auschwitz je kot prva Slovenka prišla Štefka Štibler, 6. junija 1942 (Kovač-Zupančič in Ksela, 1982). Od skupnega števila deportiranih so slovenske taboriščnice predstavljale približno eno četrtno. V KL Mauthausen je bilo od jeseni 1944 iz koncentracijskih taborišč Ravensbrück in Auschwitz poslanih 109 slovenskih taboriščnic. Te so potem delale v tovarni streliva v zunanjem taborišču Hirtenberg, tik pred koncem vojne pa so bile prestavljene v matično taborišče. V skupini 48 talcev iz begunjske kaznilnice, ki so jih ustrelili v taborišču Mauthausen na Hitlerjev rojstni dan 20. aprila 1942, so bile tudi štiri Slovenke (Filipič, 1998).

Večina taboriščnikov je bila pripeljana v različna taborišča iz zaporov v Begunjah, Radovljici, Celju, Mariboru, Ljubljani, Novem mestu, Trstu ter Gorici. Posebno tragičen je bil dogodek, ko so v okoliški osnovni šoli v Celju začeli 3. avgusta 1942 zbirati družinske člane ujetih partizanov, aktivistov in talcev, med njimi tudi 526 otrok. Odrasle moške in ženske so poslali v Auschwitz, otroke pa v taborišča zlasti na Bavarskem, kjer je nekatere mlajše prevzela organizacija Lebensborn in jih predala v posvojitev nemškim družinam.

Junija in julija 1943 sta bili na Gorenjskem, na obeh straneh ljubeljskega prelaza, zgrajeni zunanji taborišči koncentracijskega taborišča Mauthausen. V koncentracijskem taborišču Ljubelj sever in Ljubelj jug je približno 1800 taboriščnikov, največ Francozov in Poljakov, gradilo 1500-metrski predor, ki bi tesneje povezal zasedeno Gorenjsko z avstrijsko koroško pokrajino. V nekdanji luščilnici riža v Sv. Soboti pri Trstu je bilo jeseni 1943 po oblikovanju operacijske cone Jadransko Primorje vzpostavljeno edino koncentracijsko taborišče Rižarna s krematorijem v Italiji.

Po nemški okupaciji Prekmurja so aprila 1944 zbrali prekmurske Jude in jih prek Čakovca in Nagykanizse v transportih odpeljali v koncentracijsko taborišče Auschwitz. Od več kot 300 jih je samo 26 preživel (Hajdinjak, 2020). Pregarjanje Romov in Sintov se je stopnjevalo po 16. decembru 1942, ko je rajhovski vodja SS Heinrich Himmler ukazal deportacijo Romov in Sintov, ki so prebivali znotraj meja Tretjega rajha. Največ so jih poslali v koncentracijska taborišča Auschwitz in Mauthausen. Večja skupina Romov, moških in žensk, iz okolice Novega mesta je prispela 2. decembra 1943 v KL Auschwitz (Kovač-Zupančič in Ksela, 1982).

Iz zaporov v Begunjah so zadnjo skupino poslali 31. marca 1945, vendar zaradi vojnih razmer niso prišli do Mauthausna. Zato se je vodstvo zaporov odločilo, da jih pošlje na Ljubelj. Zadnji Slovenec je prišel v KL Mauthausen 1. maja 1945 (Filipič, 1998).

Iz Begunjskih zaporov je bilo poslanih v koncentracijsko taborišče Dachau 433, Ravensbrück 208 in Mauthausen 892 jetnikov (Šinkovec, 1995).

Na podlagi preučevanj seznamov taboriščnikov smo ugotovili, da je bilo med slovenskimi taboriščniki v KL Dachau tudi 238 mladoletnih taboriščnikov, rojenih 1927., 1928. in 1929. leta. Teh najmlajših je 24. Večina je prispela že leta 1943. Najstarejši slovenski taboriščniki so bili letniki 1871, 1872. Dvajset taboriščnikov je bilo rojenih med letoma 1870 in 1875, kar pomeni, da so bili ob času aretacije in deportacije v taborišče stari najmanj 65 let. Večina jih je v nekaj mesecih umrla.

Izvedli smo tudi primerjavo transportov v KL Dachau in KL Mauthausen. Leta 1941 je bilo deportiranih v KL Dachau 25 taboriščnikov, v KL Mauthausen 280. Leta 1942 so jih poslali v Dachau 364, v Mauthausen pa 550. Do spremembe razmerja je prišlo leta 1943, ko so v Dachau poslali skoraj 2000 zapornikov, v Mauthausen pa 1308. Še večji odmik je leta 1944, ko je bilo poslanih v KL Dachau 4000 zapornikov, v Mauthausen pa 1511. Leta 1945 je prišlo v KL Dachau trikrat več zapornikov kot v Mauthausen (1400 : 415). Pričakovali bi sicer večje število v Mauthausnu v letu 1945, saj so taboriščnike umikali v taborišča proti jugu. Pravzaprav pa v KL Mauthausen ni prišel iz Dachaua niti en transport, v katerem bi bili Slovenci, pač pa iz Auschwitz, Gross Rosna in Sachsenhausna (Filipič, 1998).

Številni so bili tudi transporti iz drugih taborišč. Tako so npr. v zunanje taborišče Gusen prišli slovenski taboriščniki v kar 66-ih transportih. Na podlagi pregledov seznamov taboriščnikov iz KL Auschwitz, ki smo jih pripravili v muzeju, lahko sklepamo, da so prišli slovenski taboriščniki v KL Auschwitz v najmanj 106 transportih.

SKLEP

Benz (2014) definira obdobje sistema koncentracijskih taborišč čas od ustanovitve KL Dachau leta 1933 do osvoboditve zadnjega zunanjega taborišča KL Mauthausen, KL Ebensee 6. maja 1945. Taborišča kot taka pa niso prenehala delovati. V njih so zavezniške vojske v več primerih naselile vojne ujetnike, kasneje pa begunce z vzhoda. Še več let po vojni so potekala sojenja vojnim zločincem.

Zgodovina koncentracijskih in njim podobnih taborišč pa se s koncem druge svetovne vojne ni končala. Sistemi gulagov, ki jih je uvedel v Sovjetski zvezi že Lenin, so se obdržali do 60-ih let 20. stoletja. Izkušnje s povojnimi koncentracijskimi taborišči ima tudi Slovenija, ko so po vojni delovala krajši čas koncentracijska taborišča za domobrnce in civilne begunce, ki so bili vrnjeni z avstrijske Koroške, pripadnike nemške in pripadnike madžarske narodne manjšine (Mikola, 2007). Še bližje pa so spomini na vojne grozote in koncentracijska taborišča v vojni v Bosni in Hercegovini. Vojni žarišči v Ukrajini in Gazi pa odpirata nove podobne zgodbe.

VIRI IN LITERATURA

VIRI

Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Seznami transportiranih v KL Dachau.

Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije, računalniški seznami deportiranih v KL Mauthausen.

Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije, računalniški seznami deportiranih v KL Auschwitz.

LITERATURA

Ajdič, B. (1961). Drugič v Dachau. V *Borec*, Letnik XI. Zveza borcev NOV Slovenije, 567.

Buggeln, M. (2014). *Slave labor in Nazi Concentration camps*. Oxford University Press.

Filipič, F. (1998). *Slovenci v Mauthausnu*. Cankarjeva založba.

Freund, F., in Perz, B. (2006). Mauthausen - Stammlager. V W. Benz in B. Distel (ur.), *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*. Band 4. Verlag C.H. Beck, 288–346, 302–318.

Haunschmied, R., Mills J., in Witzany-Durda, S. (2007). *St. Georgen-Gusen-Mauthausen. Concentration Camp Mauthausen Reconsidered*. Books on demand GmbH.

Kokalj, M., in Hajdinjak, B. (2022). *Medinstitucionalna razstava Fotografije iz Auschwitza: zgodbe s fotografij slovenskih taboriščnikov poslanih leta 1942 v koncentracijsko taborišče Auschwitz*. Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 27. 1. do 7. 3. 2022.

Holzinger, G., in Kranebitter, A. (ur.). (2013). *The Concentration Camp Mauthausen 1938–1945*. New Academic Press.

Leo, A. (2006). Ravensbrück - Stammlager. V W. Benz in B. Distel (ur.), *Der Ort des Terrors, Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Band 4. Verlag C. H. Beck, 486.

Maršalek, H. (1974). *Die Geschichte des Konzentrationslagers Mauthausen*. Lagergemeinschaft Mauthausen.

Mikula, M. (2007). *Dokumenti in pričevanja o povojnih koncentracijskih taboriščih v Sloveniji*. Ministrstvo za pravosodje RS.

Muser, E., in Zavrl, V. (1971). 1941. V *FKL žensko koncentracijsko taborišče Ravensbrück*. Partizanska knjiga, 28.

Rendla, M. (2014). *Število slovenskih žrtev v koncentracijskih taboriščih. Gradivo za razstavo Slovinci v nacističnih koncentracijskih taboriščih*. Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije.

Skriebeleit, J. (2006). Flossenbürg-Stammlager. V W. Benz, in B. Distel (ur.), *Der Ort des Terrors, Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, Band 4. Verlag C. H. Beck, 48.

Šinkovec, S. (1995). *Begunje. Nemška okupacija 1941–1945*. Pokrajinski odbor OF za Gorenjsko pri ZZB in udeležencev NOB Slovenije.

Tuchel, J. (1994). *Die Inspektion der Konzentrationslager 1938–1945: das System des Terrors*. Harald Boldt Verlag.

Wachsmann, N. (2015). *KL. A History of the Nazi Concentration Camps*. Farrar, Straus and Giroux. Abacus Books.

Weinmann, M. (1998). *Das nationalsozialistische Lagersystem*. Zweitausendreins Verlag.